

Omer HAMZIĆ

Trenutak gračaničke privrede

Mala preduzeća, velika šansa - primjer gračanički

(dostignuća gračaničkih privrednika u razvoju malih i srednjih preduzeća)

Iako u ekonomskoj teoriji i praksi postoje različite definicije malih i srednjih preduzeća, naročito u pogledu kriterija za određivanje njihove veličine, mi danas, uz izvjesne ograde, možemo reći da gračaničku privredu u cjelini čine takvi privredni subjekti, zasnovani na, nesumnjivo, bogatoj zanatsko-trgovačkoj tradiciji koja seže duboko u prošlost Gračanice, nekadašnjeg sjedišta prostranog kadiluka, turske kaze, austrijskog kotara, jugoslovenskog sreza...

Sa 25 različitih zanata, krajem 16. stoljeća, Gračanica je bila prava esnafska radionica za vojsku i važno trgovačko središte na raskrsnici karavanskih puteva koji su vodili od Jadranskog mora prema brčanskoj skeli. Privredni razvoj Gračanice takozvanog modernog doba počinje nakon povlačenja Turske i uspostavljanja austro-ugarske vlasti u Bosni i Hercegovini, poslije 1878. godine - izgradnjom saobraćajnica (modernih puteva prema Gradačcu, Tuzli, Doboju i Bušetiću, a naročito povezivanjem Gračanice sa željeznicom moćne imperije - popularnim činom 1898. godine, otvaranjem kamenoloma, eksploatacijom šumskog bogatstva, prilagođavanjem zanatsko-esnafske proizvodnje i trgovine zahtjevima tadašnjeg evropskog tržišta itd.

Iako je u tim prohujalim vremenima doživljavala kraće ili duže periode stagnacije i periode raznih kriza, pa i pravih katastrofa, kao što su ratovi, epidemije, požari, Gračanica je bila o ostala na daleko čuvena po svojim zanatlijama, dućanima, hanovima i moćnim trgovcima. Sa desetak i više džamija, sahat-kulom, nekoliko

medresa i bibliotekom - sve do početka 20-tog stoljeća bila je i značajno kulturno sjedište ovog dijela Bosne.

Intezivniji privredni razvoj Gračanica doživljava u posljednjih dvadesetak godina. Upravo iz malih i žilavih zanatskih radioničica i dućana, u ovom gradu izrasli su savremeni pogoni i do nekoliko stotina zaposlenih radnika koje sada ubrajamo u takozvana mala i srednja preduzeća. I kako je već neko napisao: "Preden je mukotran put od opanka do moderne ženske cipele u "Fortuni", od klina za drljače do kompjuterski vođene snažne dizalice u "Feringu", od korparije do štamparije, od singerice do kompjuterizovane proizvodnje odjeće u "Olimpu", od ubogih kokošinjaca, do velikih modernih farmi sa stotinama hiljada pilića u "Kokaproduktu", od volovske zaprege do savremene mašine...(...) Pred ovaj rat Gračanica je bila prepoznatljiva po svojim velikim proizvodnim firmama i kvalitetu njihovih proizvoda. Moćni građevinski kranovi ime "Feringa" dizali su na mnogim gradilištima širom Evrope i Bliskog Istoka. Modna ženska cipela iz Tvornice obuće "Fortuna" bila je po ukusu izbjirljivih evropskih dama, ali i ogromnog ruskog tržišta, "Olimp" se bio već afirmisao kao kuća visoke evropske mode, ali i kao proizvođač sportske i druge odjeće za sve ukuse i sve uzraste, visokostilski namještaj iz "Jadrine" osvajao je tržište u Sloveniji, Hrvatskoj, Njemačkoj i Austriji, gračanička grafička industrija "Grin" izrasla je u pouzdanog i univerzalnog partnera u oblasti grafike, a Tvornica papirne ambalaže sa svojim eko-programom na velika vrata ulazila je u Evropu. Gračanički "Graplast", kao jedan od najvećih proizvođača predmeta od plastičnih masa na regiji, davao je pečat Gračanici kao gradu plastičara. Vrijedni gračanički građevinari bili su prisutni i još uvijek su na gradilištima Njemačke i Austrije. U oblasti poljoprivrede na općini otišlo se najdalje u peradarskoj proizvodnji. Kapaciteti "Kokaprodukta" i četrdesetak farmi privatnih peradara radili su punom parom. "Kokaprodukt", sa svojim respektabilnim iz-

voznim programom, izrastao je pred rat u najvećeg proizvođača pilećeg mesa i jaja u Bosni i Hercegovini. Ostali neiskorišteni resursi u oblasti poljoprivrede (plodno obradivo zemljište, povoljna klima, nezagađena sredina) tek očekuju prave investitore.

Predratnu sliku gračaničke privrede upotpunjuju moćne trgovačke firme ("Bosna", "Distributivni centar" i "Ozrenka"), prevoznici ("Transport" u teretnom i "Avis" u putničkom saobraćaju), zatim "Park" u oblasti ugostiteljstva i turizma, te nekoliko preduzeća iz takozvanog javnog sektora (PTT, "Elektrodistribucija", "Komus" i "Vodovod").

Nekoliko stotina malih privatnih firmi, zanatskih i trgovačkih radnji, koliko ih je bilo aktivno pred ovaj rat, davalo je Gračanicu atribute "od posla čaršije". Privatno poduzetništvo na ovoj općini steklo je pravo građanstva još u onom, gotovo zaboravljenom vremenu, kad se ta djelatnost na ovim prostorima tretirala umalo kao grijeh... Stoga nije ni čudo što je Gračanica među prvim u Bosni i Hercegovini postala prepoznatljiva kao grad od posla i biznisa.

Od ukupno 11.000 zaposlenih, na opštini je radilo 8.000, od čega u privredi opštine 6.000 radnika. Broj nezaposlenih, po zvaničnim evidencijama, kretao se oko 5.000.

U dramatičnim danima s početka agresije, gračanička privreda i mala i velika, pokazuje svoju izuzetnu vitalnost i sposobnost prilagođavanja novonastaloj, ratnoj situaciji. Relativno se brzo konsoliduje, takoreći pod granatima, i na sebe prima prvi ekonomski udar rata, izvršavajući goleme materijalno-finansijske obaveze za odbranu zemlje koje su zbog težine i specifičnosti ovdašnjeg ratišta morale biti znatno veće u odnosu na druga područja Bosne i Hercegovine. Takozvano gračaničko "donatorstvo" za odbranu tokom čitavog rata tretiralo se kao patriotska obaveza najvišeg ranga i kao uslov opstanka države Bosne i Hercegovine u ovom kraju. Samo

po tom osnovu, ne računajući redovne poreze i mobilisana sredstva, državna preduzeća "donirala su" blizu 3,5, a privatna 1,5 miliona DM.

Industrijska zona Gračаницe tokom čitavog perioda agresije bila je ujedno i zona razdvajanja, izložena stalnim granatiranjima, neposredno uz liniju odbrane. Većina pogona, srećom, na vrijeme je "iseljenja" na bezbjednija mjesta općine. Ipak, direktne ratne štete na imovini državnih preduzeća procijenjene su na oko 40 miliona DM, što je blizu polovine poslovne aktive tih preduzeća krajem rata. Očuvani su, srećom, vitalni kapaciteti, proizvodna i kadrovska jezgra u gotovo svim značajnim preduzećima kako u državnom tako i privatnom sektoru kao osnovna pretpostavka za njihovu postratnu revitalizaciju i obnovu, koja je, evo, uveliko u toku.

Panoramu današnje, blokadama i ratom iscrpljene gračaničke privrede čini 28 bivših društvenih, tj. državnih preduzeća, preko 200 privatnih preduzeća i blizu 1.000 privatnih zanatskih radnji, što je, kada je riječ o privatnom sektoru, znatno više u odnosu na predratno stanje. Međutim, uočljiva je drastična disproporcija između broja registrovanih privatnih preduzeća i radnji i broja zaposlenih radnika u njima. (u preduzećima je prosjek zaposlenosti 2,4 a u privatnim radnjama svega 1,2 radnika). To je posljedica opštih nesređenih prilika u privredi i društvu, posljedica nedostatka kvalitetnih propisa, nedostatka bilo kakve strategije privrednog razvoja, opšte nesigurnosti i uopšte, "nedostatka države". (vidi tabelu na kraju ovog priloga). Sve to koči opšti privredni zamah bez kojeg nema ni stabilnosti te iste države. I tu se začarani krug zatvara. Stoga nije ni čudo što se u Gračanicu, na primjer, još uvijek na prste mogu nabrojati firme kojima su odobrena sredstva u međunarodnim finansijskim i drugim institucijama iako je Gračanica, po zvaničnim podacima Vlade Federacije Bosne i Hercegovine, u odnosu na druge

općine, sa ubjedljivo najvećim brojem kandidovanih investicionih programa i zahtjeva kod tih institucija.

I pored toga, valja reći da "Fortuna" radi sa više od 60% predratnog kapaciteta, da "Vega fruit" takođe radi punom parom i čeka preseljenje u svoje nove pogone koje gradi u Maloj Brjjesnici, da se "Fering" polahko zahuktava, da je "Arhitekt" započeo proizvodnju betonskih konstrukcija, ustvari, "fabrike za proizvodnju proizvodnih hala" na novoj lokaciji kod Grabovca, neposredno uz Spreču, da je već završio i što je još važnije rasprodao kompletan poslovni prostor velikog zanataskog centra na Hajdarovcu, da gradi SOS Dječije selo u blizini Gračanice... Izgrađeno je još nekoliko proizvodnih hala u kojima će uskoro početi proizvodnja, u centru grada upravo započinje izgradnja novog trgovačko-poslovnog centra, pripreme se, vrše za izgradnju nove robne kuće koja će biti veliki trgovački centar na temeljima, granatama porušene, stare robne kuće, svakim danom niču nova radilišta, oko Gračanice je izgrađeno nekoliko benzinskih pumpi, aktivirano desetak peradarskih farmi itd.

Privatni sektor je u postratnom periodu kao i u ratu mnogo brži i efikasniji. Podatak da je u prvom polugodištu 1996.godine ostvario promet robama i proizvodnju od oko 400 miliona DM sam za sebe govori mnogo. U ovoj kategoriji preduzeća, pored pomenutog "Arhitekta", posebno se ističu slijedeće firme: "Sax" (trgovina naftom i naftnim derivatima), "Mikrotehnika" (kompjuterski inženjering), "Autokuća" (veletrgovina), "Tempo-impex" (maloprodaja), "Cicerprom" (grafička djelatnost), "Ahmetbegović" (prerada drveta), "Džambo" (prerada drveta), "MMR" (metalna industrija), "Mage" (metalna industrija), "Kromoplast" (prerada plastike), "Ambra" (prerada plastike), "Vega fruit" (prerada voća i povrća), "Tehna" (građevinarstvo) "Agrozem" (proizvodnja pilećeg mesa), itd.

Navedeni primjeri oživljavanja i pokretanja privrede pokazuju da je Gračanica još uvijek pogodno tlo ili ambijent za ulaganje kapitala. Kao sredina sa heterogenom privrednom strukturom bila je, svakako, u prednosti u odnosu na neke druge sredine sa jednom granom, odnosno velikom firmom oko koje se vezivala sudbina njihovog razvoja. To je pokazalo vrijeme prošlo, vrijeme ratno, a i poslijeratni period u kojem se mala i srednja preduzeća, bez obzira na titulara vlasnika, lakše prilagođavaju svim mogućim promjenama i, uistinu, teškim uslovima privređivanja. Privatna preduzeća i firme tu su uvijek u prednosti, pa su zbog toga, razumljivi zahtjevi da se više ne čeka i ne oteže sa privatizacijom.

Iskustva Gračanice u vezi sa razvojem malih i srednjih preduzeća, odnosno u dosadašnjem žargonu male privrede, mogu se svesti na nekoliko konstatacija:

1. Gračanica je istorijski bila trgovačko-zanatsko središte sa bogatom tradicijom čaršije u poslovnom smislu te riječi. Zanatske radnje sa dugom tradicijom bile su osnova za razvoj budućih pogona zanatske privrede, malih i srednjih preduzeća,

2. Sticajem okolnosti, ali i pod uticajem pomenute tradicije, nakon neuspjeha privredne reforme započete 1965.godine, lokalna politika i vlast je, uz sva ograničenja tadašnjeg režima, stvarala odgovarajući politički ambijent i uslove za razvoj privatnog sektora male privrede, razbijala dogmatska shvatanja, potpomagala i ohrabivala ulaganja - dodjelom, pod povoljnijim uslovima, lokacija, oslobađanjem poreza, fleksibilnom politikom kontrole i inspekcija, pojednostavljivanjem administrativne procedure itd.

3. Heterogena struktura društvene privrede koja je najvećim dijelom zadržala karakteristike zanatske proizvodnje povoljno je uticala na otvaranje sličnih manjih pogona u privatnom vlasništvu koji su joj bili komplementarni, obezbjeđivala kadrove i tržište. Riječ je o drvoprerađ-

ivačima, obučarima, konfekcionarima, plastičarima, građevincima, metalcima, trgovcima, ugostiteljima itd.

U svakom slučaju, na onim instancama koje to mogu činiti, treba i dalje podsticati i podržavati samoinicijativu našeg čovjeka i njegovu spremnost da ulaže svoju uštedevinu, vlastita sredstva za otvaranje vlastitog radnog mjesta, zapošljavanje čitave svoje porodice. Lepeza tih mogućnosti, i pored sadašnjih teških prilika veoma je široka.

Što se tiče gračaničke općine, ovdje postoji mogućnost za ulaganja u tržište i obrtni kapital u proizvodnju konfekcije u "Olimpu" (po kapacitetu i opremljenosti možda najmodernijoj fabrici u Bosni i Hercegovini), u "Fortuni" koja

se već ponovo potvrđuje na zapadnom tržištu, zatim "Halkomed", koji nudi atraktivan proizvodni poslovni prostor iz kojeg uskoro iseljava "Vega fruit", u "Graplast" - jedan od najvećih plastičara kod nas, u plin CO₂, kojeg ima u obilju neposredno uz saobraćajnicu Doboje - Tuzla, zatim u peradarski kompleks - od primarne proizvodnje i tržišta, pa do svih vidova prerade, u uzgoj krupne stoke, u poljoprivredu - voće i povrće za instalirane kapacitete "Vega fruit", u kompleks termomineralnih voda itd.

Mnogi od ovih projekata čekaju na ocjenu ili na odobrenje u određenim bankarskim institucijama ili tek ulaze u bankarsku proceduru. Kakav će ishod tih investicionih zahtjeva i naših planova biti - ostaje nam da čekamo.

Struktura gračaničke privrede, maj 1997.

Oblast privrede	DD	DJL	Radnje	Ukupno	Nosilac razvoja
Metalna industrija	1	2	7	10	Fering
Proizvodnja obuće	1	-	6	7	DD "Fortuna"
Tekstilna industrija	1	-	18	19	DD "Olimp"
Drvoprerađivači	2	4	16	22	DD "Jadrina"
Građevinarstvo	3	14	98	115	SDP "Građevinar" i COO "Širbegović"
Grafička industrija	1	1	-	2	DD "Grin"
Proizvodnja ambalaže	1	-	-	1	Grafopak
Prerada plastičnih masa	2	14	42	58	DD "Graplast"
Proizvodnja pilećeg mesa	1	1	-	2	DD "Kokaproduct"
Prehrambena industrija	1	-	-	1	DD "Vega fruit"
Poljoprivreda	2	-	-	2	ZZ "Gračanka"
Prevoznici	3	7	200	210	DD "Avis" i DD "Transport"
Trgovina	4	153	178	335	DD "Bosna", DD "Ozrenka" i DD "Distrib.centar"
Ugostiteljstvo	1	5	78	84	DD "Park"
Ostale zanatske djelatnosti	4	13	305	322	ZZ "Tehnozad"
UKUPNO:	28	214	948	1.190	
Broj zaposlenih	4.850	518	1.140	6.508	

